

ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ (ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΜΕ ΕΘΝΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ)

Μαρία Βουλγαρίδου

Κοινωνική Λειτουργός - Σύμβουλος Οικογένειας

Υ. Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών

Εισαγωγή

Αντίθετα από άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, στην Ελλάδα μέχρι τις αρχές της τελευταίας δεκαετίας δεν υφίστατο ουσιαστικά θέμα προκατάληψης έναντι εθνικών μειονοτήτων και της επιρροής της στην καθ' ημέραν πράξη της παροχής υπηρεσιών κοινωνικής και ψυχικής υγείας. Η εθνική ομοιογένεια και η μικρή και τοπικά προσδιορισμένη παρουσία μειονοτικών ομάδων (Τσιγγάνοι, Πομάκοι, κ.λ.π.) δεν διαφοροποιούσαν ουσιαστικά την εικόνα των προσερχόμενων στις υπηρεσίες αυτές.

Σήμερα ο επαγγελματίας στον χώρο της ψυχικής υγείας και της κοινωνικής φροντίδας καλείται να συνεργαστεί με οικογένειες διαφορετικής θρησκείας, διαφορετικής εθνικής ταυτότητας και χρώματος, διαφορετικών πολιτιστικών παραδόσεων, διαφορετικής λειτουργίας των ρόλων, διαφορετικών προσδοκιών.

Η σύγχρονη βιβλιογραφία, -ιδιαίτερα η αμερικανική- έχει να παρουσιάσει αρκετές εργασίες που αναφέρονται στο θέμα της επίδρασης των εθνικών προκαταλήψεων στην θεραπευτική σχέση¹... Στην Ελλάδα δεν έχουν γίνει εργασίες που να επεξεργάζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στην παροχή τέτοιων υπηρεσιών προς τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες και ειδικότερα προς την μειονοτική οικογένεια, αφού δεν υπήρχε μέχρι πρόσφατα και η ανάλογη εμπειρία. Η απλουστευτική άποψη ότι σήμερα «δεν υπάρχει διαφοροποίηση αφού επικρατεί η δημοκρατική αντίληψη ότι είμαστε όλοι μέλη της ανθρώπινης φυλής», στην πράξη αναπαράγει ρατσιστικά φαινόμενα αφού αγνοεί την ιδιαίτερη πραγματικότητα που βιώνουν τα μέλη των μειονοτικών οικογενειών².

---

1. Brantley Thomas: *Racism and its Impact on Psychotherapy*. Am J. Psychiatry 140:12, December 1983 p. 1605-1608 & Tracey Laszloffy, Kenneth Hardy: *Uncommon Strategies for a common problem: Addressing Racism in Family therapy*. Family Process, vol. 39 No1, 2000 p.35-50.

2. Tracey A. Laszloffy, Kenneth V. Hardy: *Uncommon Strategies for a Common Problem: Addressing Racism in Family Therapy*. Family Process, Vol.39. No1, 2000 p. 35-50.

Με αυτό το σκεπτικό και με δεδομένο ότι ένας ικανός αριθμός αλλοδαπών είναι ήδη συμπολίτες μας, κρίναμε ότι θα είχε ενδιαφέρον μια ψηλάφηση του θέματος της «διαφορετικότητας» που αντιμετωπίζει ο σύμβουλος οικογένειας στη σχέση του με οικογένειες εθνικών μειονοτήτων.

Τα περιστατικά που αναφέρονται στο άρθρο, είναι μερικά από αυτά με τα οποία συνεργάστηκε η υπογράφουσα κατά την περίοδο 1989 –1999 όπου εργαζόταν στο Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες το οποίο εφαρμόζε πρόγραμμα της Υπάτης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών, για την αρωγή των πολιτικών προσφύγων που βρίσκονται στην Ελλάδα. Στην παρουσίαση των περιστατικών έχει τηρηθεί κάθε δεοντολογική αρχή για την προστασία της ιδιωτικής ζωής των οικογενειών αυτών.

Εαυτός: Μια νοηματική κατασκευή.

Ο σύμβουλος οικογένειας είναι μέρος ενός συγκεκριμένου κοινωνικού συνόλου με ιδιαίτερο πολιτιστικό ιδεολογικό πλαίσιο. Σαν μέρος λοιπόν του συνόλου αυτού και παρά το γεγονός ότι έρχεται συχνά –όπως όλοι- αντιμέτωπος με διάφορες ιδεολογικές επιλογές και αλληλοσυγκρουόμενες αξίες, έχει διαμορφώσει ένα σύνολο προσωπικών χαρακτηριστικών που συνδέονται με την δική του «ταυτότητα». Το ζήτημα της ταυτότητας ετέθη κατ αρχήν από τον Erikson³ και περιγράφηκε ως συγγενής με την έννοια του Εαυτού (soi). Η έννοια της ταυτότητας λοιπόν κατά τον Erikson, περιλαμβάνει τέσσερις διαστάσεις: 1) τη συνείδηση της ατομικής ταυτότητας του Εγώ 2) τη σταθερότητα του ατομικού χαρακτήρα 3) τη σύνθεση του Εγώ που συλλαμβάνεται ως μια μορφή ολοκλήρωσης «που είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα των τατίσεων της παιδικής ηλικίας» και 4) μια εσωτερική αλληλεγγύη με τα ιδανικά και την ταυτότητα μιας ομάδας. Συνεπώς η ταυτότητα έχει ψυχοκοινωνική έννοια, και δεν είναι μόνο το άθροισμα των περιεχομένων του Εγώ αλλά περιέχει και όλα όσα συνδέονται με τους κοινωνικούς ρόλους. Η ταυτότητα συνδέεται με την ομάδα μέσω της εσωτερίκευσης του συνόλου των χαρακτηριστικών που την ορίζουν. Αυτή η εσωτερίκευση εκφράζεται με τις επιλογές, τις κρίσεις, τα συμπεράσματα και τις «στάσεις». Μιλώντας για «στάση» περιγράφουμε μια «υποθετική δόμηση» δηλαδή κάτι που δεν είναι κατανοητό άμεσα αλλά συμπεραίνεται μέσα από τις πραγματοποιημένες επιλογές απέναντι σε εναλλακτικές λύσεις⁴. Οι «στάσεις» αυτές, στο επίπεδο των σχέσεων με άλλες εθνικές ή κοινωνικές ομάδες είναι η βάση για τη δημιουργία στερεοτύπων και προκαταλήψεων. Στο επίπεδο της θεραπευτικής σχέσης δε, είναι αυτές που προσδιορίζουν -σε ένα βαθμό- τις «θεραπευτικές υποθέσεις» δηλαδή, τον άξονα των παρεμβάσεων του οικογενειακού συμβούλου.

---

3. Erikson E.H. *The problem of ego identity*. In M. Stein, A. J. Vidich and D.N. White (eds), *Identity and Anxiety*, Glenoe, Free Press, 1963.

4. Marisa Zavalloni-Christiane Louis-Guerin: *Κοινωνική ταυτότητα και Συνείδηση*. Επιμ. Α.Β. Πήγα εκδ. Ελληνικά Γράμματα 1996 σ.42-55.

Προκατάληψη: μια κοινωνική κατασκευή.

Η σύγχρονη βιβλιογραφία περιλαμβάνει πολλούς ορισμούς για την προκατάληψη. Ο Allport⁵ ορίζει την προκατάληψη ως μια "αντιπάθεια που βασίζεται σε λανθασμένη και ανελαστική γενίκευση την οποία είτε αισθάνεται κανείς είτε εκφράζει". Ο Asmore⁶ περιγράφει την προκατάληψη ως "μια αρνητική στάση προς μια κοινωνικά οριοθετημένη ομάδα και προς τον καθένα που θεωρείται μέλος της ομάδας αυτής". Ο Jones⁷ την σκιαγραφεί ως "μια λανθασμένη γενίκευση που αναφέρεται σε ένα ομαδικό χαρακτηρισμό (στερεότυπο) για ένα άτομο-μέλος μιας ομάδας, ασχέτως εάν α) το ομαδικό στερεότυπο είναι ακριβές, ή β) ο ομαδικός χαρακτηρισμός είναι εφαρμόσιμος στο συγκεκριμένο άτομο-μέλος".

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας με τον όρο προκατάληψη –δίνοντας έναν ευρύ ορισμό– θα εννοούμε την στερεοτυπική απόδοση ορισμένων χαρακτηριστικών ή/και συμπεριφορών σε ιδιαίτερες ομάδες που ανήκουν σε συγκεκριμένη φυλή, εθνότητα ή θρησκευτική πίστη, ή που έχουν ιδιαίτερη κοινωνική συμπεριφορά και εμφάνιση. Θεωρούμε δηλαδή ότι για άτομα, οικογένειες ή ομάδες που διαφοροποιούνται με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, είναι δυνατόν να έχει διαμορφωθεί από τον σύμβουλο οικογένειας μια στερεοτυπική εικόνα, η οποία συνοδεύει τις υποθέσεις και τις κρίσεις του για αυτούς. Σε αυτή την περίπτωση, η προκατάληψη στη θεραπευτική σχέση είναι ένας σημαντικός παράγων με επιρροή αντιστρόφως ανάλογη της ετοιμότητας του οικογενειακού συμβούλου να τον αναγνωρίσει.

Παράδειγμα: Οικογένεια μουσουλμανικού θρησκευματος από το Ιράν με δύο παιδιά και με ένα χρόνο παραμονή στην Ελλάδα. Προσέρχονται στον οικογενειακό σύμβουλο γιατί έχουν ανακύψει προβλήματα στις μεταξύ τους σχέσεις. Το πρόβλημα ορίζεται στη διαφωνία του συζύγου να εργαστεί η γυναίκα του ως μωδίστρα παρακολουθώντας ταυτόχρονα και μαθήματα σχεδίασης γυναικείων φορεμάτων. Ο οικογενειακός σύμβουλος έχει δύο επιλογές: είτε θα υποθέσει ότι η επιθυμία της συζύγου έρχεται σε αντίθεση με τα πολιτιστικά δεδομένα της χώρας καταγωγής τους και θα εστιάσει στη διαδικασία προσαρμογής και των δύο στα νέα πολιτιστικά δεδομένα, (υπόθεση βασισμένη σε μια στερεοτυπική ιδέα για το πώς είναι δομημένες οι οικογένειες μουσουλμανικού θρησκευματος), είτε θα ακούσει προσεκτικά και τις δύο αφηγήσεις και θα προσπαθήσει να διερευνήσει σε βάθος την πιθανή ύπαρξη και άλλων σημείων τριβής που συνυπάρχουν και επηρεάζουν την πορεία της σχέσης. Στην πρώτη περίπτωση η **προκατάληψη** για το πώς είναι δομημένες «αυτές οι μουσουλμανικές οικογένειες», είναι παρούσα και επηρεάζει και τις θεραπευτικές υποθέσεις και τους στόχους της συνεργασίας.

5. Allport G.W., Kramer B.M.: *The nature of prejudice*, Reading, M.A.: Addison-Wesley p.9 1982.

6. Asmore R.D.: *Prejudice: Causes and cures*. In B.E. Collins (Ed). *Social Psychology: Social Influence, attitude change, group processes and prejudice* p.245-339. Reading, MA: Addison-Wesley, 1970.

7. Jones J.M.: *Racism: A cultural analysis of the problem*. In J.F. Dovidio & S.L. Gaertner (Eds), *Prejudice, discrimination and racism*, p.279-314 New York Harcourt Brace Jovanovich 1986/

Ζητήματα προκατάληψης στη συμβουλευτική οικογένειας με εθνικές μειονότητες.

Στη συμβουλευτική οικογένειας με εθνικές μειονότητες είναι παρούσες όλες οι γνωστές έννοιες, τεχνικές, προσεγγίσεις και προτάσεις της οικογενειακής συμβουλευτικής πάντοτε όμως προσαρμοσμένες στο ιδιαίτερο περιβάλλον και το πλαίσιο που ορίζει η πραγματικότητα της μειονοτικής οικογένειας.

Έτσι, η συμβουλευτική οικογένειας με διαφορετικές εθνικές ομάδες –αλλά ακόμα και με παλιν-νοσούντες ελληνικής καταγωγής που βιώνουν την διαφορετικότητά τους μέσα στο σύστημα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας- παρουσιάζει αρκετές ιδιαιτερότητες.

Η μειονοτική οικογένεια ανήκει σε μια ιδιαίτερη κοινωνική δομή, αναπτύσσει ικανότητες αντιμετώπισης προβλημάτων σε ένα εχθρικό περιβάλλον, διαπραγματεύεται την διαφορετικότητά της με πολλούς τρόπους, επιλύει προβλήματα, προσαρμόζεται σε αλλαγές. Όλα αυτά είναι παρόντα όταν αναζητά βοήθεια από τον οικογενειακό σύμβουλο. Ο Ho⁸ έχει περιγράψει ένα πλαίσιο λειτουργίας της θεραπευτικής σχέσης στην οικογενειακή συμβουλευτική με εθνικές μειονότητες με τους εξής συν-λειτουργούντες παράγοντες, οι οποίοι αναπτύσσονται κατωτέρω προσαρμοσμένοι στην ελληνική πραγματικότητα.:

- 1. Η πραγματικότητα της εθνικής μειονότητας.** Η παρατήρηση αυτή αναφέρεται στα γεγονότα προκατάληψης που βιώνει στην καθημερινή της ζωή η μειονοτική οικογένεια. Αυτή η καθημερινότητα δεν μπορεί να αγνοηθεί στην θεραπευτική πορεία, αντίθετα, πρέπει να διερευνηθεί και να καταγραφεί έτσι ώστε να προσδιοριστεί η επίδρασή της.

Παράδειγμα: Οικογένεια Σομαλών με ένα παιδί 4 ετών και δύο έτη παραμονής στην Ελλάδα. Προσέρχονται στον οικογενειακό σύμβουλο γιατί οι σχέσεις του ζευγαριού έχουν επιδεινωθεί με τον σύζυγο να κάνει χρήση αλκοόλ και με πολλά επεισόδια βιαιοπραγιών κατά της συζύγου. Εάν ο οικογενειακός σύμβουλος στεκόταν μόνο στη σχέση του ζεύγους και στα πρότυπα συμπεριφοράς και διαντίδρασης που εμφάνιζαν, θα «έχανε» την αφήγηση του συζύγου για μια καθημερινή πραγματικότητα, όπου «όλοι τον αποκαλούν μαύρο και αισθάνεται ότι δεν τον σέβεται κανείς». Αυτή η ψυχολογικά πιεστική καθημερινότητα τον είχε επηρεάσει ιδιαίτερα, είχε εμφανίσει καταθλιπτική συμπτωματολογία και η χρήση αλκοόλ ήταν για αυτόν μια διέξοδος, αφού ούτε στην γυναίκα του δεν μιλούσε για την πίεση που ένιωθε, φοβούμενος ότι κάτι τέτοιο θα έβλαπτε την εικόνα του ως άνδρα-συζύγου⁹.

- 2. Η επίδραση του εξωτερικού συστήματος στην πολιτισμική έκφραση της εθνικής μειονότητας.** Οι πολιτιστικές και κοινωνικές αξίες της φιλοξενούσας χώρας πολύ συχνά συμβαίνει να

8. Ho M.K.: *Family Therapy with ethnic minorities*. Newbury Park, CA: Sage Publications, 1987.

9. Το πρότυπο συζυγικής σχέσης στην Σομαλική κοινωνία απαιτεί έναν κυριαρχικό σύζυγο και μια υπάκουη σύζυγο η οποία δεν μπορεί να έχει λόγους να αμφιβάλει για την επάρκεια του συζύγου της. Βλέπε: **Gwen J. Broude: Marriage, Family and Relationships. A cross-Cultural Encyclopedia. ABC-CLIO Oxford, England. 1994, p.61.**

είναι διαφορετικές από αυτές της μειονοτικής οικογένειας. Η οικογένεια πιέζεται ανάμεσα στο δικό της σύστημα αξιών και στις απαιτήσεις του συστήματος της χώρας υποδοχής. Απομονώνεται, περιχαρακώνεται στα όρια της περιθωριακής εθνικής μειονότητας και βιώνει μια πραγματική ή φανταστική εχθρική κυριαρχούσα πλειοψηφία. Αυτή η κατάσταση είναι δυνατόν όχι μόνο να επηρεάσει αρνητικά τη θεραπευτική σχέση αλλά να είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες μη ανταπόκρισης (resistance) στις θεραπευτικές παρεμβάσεις.

Παράδειγμα: Οικογένεια από το Ιράκ Κουρδικής καταγωγής με τέσσερα παιδιά -δύο σε εφηβική ηλικία και δύο νεαρούς ενήλικες-με δύο χρόνια παραμονής στην Ελλάδα. Ο πατέρας αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα στη διαδικασία προσαρμογής του στο ελληνικό κοινωνικό περιβάλλον. Έχει γίνει ιδιαίτερα εριστικός με τα παιδιά του τα οποία κατηγορεί για απείθεια και έλλειψη σεβασμού και αυτά με την σειρά τους τον κατηγορούν ότι δεν τα βοηθά στην ζωή και ότι αντίθετα τους δημιουργεί επιπλέον προβλήματα, ενώ αυτά εργάζονται για την συντήρηση της οικογένειας.. Σε κάθε προσπάθεια του συμβούλου να παρέμβει σε αυτή την συμμετρική σχέση, ο πατέρας αντιδρά με *αναπόληση* στην προηγούμενη ζωή τους στην πατρίδα. Ο οικογενειακός σύμβουλος υιοθετεί το πρότυπο επικοινωνίας του πατέρα και όχι μόνο ακούει την αναπόλησή του, αλλά προκαλεί κοινές αφηγήσεις για την ζωή τους στην πατρίδα από όλη την οικογένεια, βάζοντας τα παιδιά να συμπληρώνουν την αφήγηση του πατέρα τους. Η συν-αφήγηση αυτή δρά καταλυτικά στο αυτοσυνείδημα του πατέρα αλλά και των παιδιών. Αισθάνονται την ενότητά τους, την κοινή μοίρα που τους συνδέει και το κοινό της προσπάθειας που καταβάλλουν για την επιβίωσή τους. Η αλλαγή στη συμπεριφορά του πατέρα είναι άμεση και οι σχέσεις τους βελτιώνονται αισθητά.

3. Η διαπολιτισμική εμπειρία του συμβούλου. Ο σύμβουλος πρέπει να έχει εμπειρία με εθνικές μειονότητες (ή να εποπτεύεται από έναν έμπειρο στο χώρο) και να είναι σε θέση να εκτιμήσει το επίπεδο επιπολιτισμού και προσαρμογής της οικογένειας στην κυριαρχούσα κουλτούρα. Όπως η οικογένεια πρέπει να μάθει να λειτουργεί σε δύο πολιτιστικά πλαίσια –της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής – έτσι και ο οικογενειακός σύμβουλος πρέπει να μπορεί να αναγνωρίζει τις συμπεριφορές που έχουν την αφετηρία τους είτε στη μια είτε στην άλλη κουλτούρα. Με αυτό τον τρόπο μόνον μπορεί να διακρίνει εάν και πώς η επίδραση της μιας ή της άλλης κουλτούρας συνδέεται με την ανάπτυξη κάποιου συμπτώματος. Πρέπει ακόμα να μπορεί να διακρίνει τα «μοντέλα έκφρασης» στην αναζήτηση βοήθειας που έχει η οικογένεια είτε προς τον σύμβουλο είτε προς το δικό της κοινωνικό δίκτυο και να τα χρησιμοποιήσει ενδεχομένως με τη μορφή *θεραπείας δικτύου*.

4. Η επίδραση της εθνικής διαφορετικότητας στην κοινωνική εικόνα της οικογένειας. Η σχέση της μειονοτικής ομάδας με το πλειοψηφικό κοινωνικό σύνολο συχνά αντικατοπτρίζεται στην κοινωνική αποδοχή κάθε μεμονωμένης οικογένειας. Σε αυτή την παρατήρηση εμπερικλείονται τα περισσότερα φαινόμενα προκατάληψης που καθηλώνουν σε συγκεκριμένες «κοινωνικές θέσεις» και προδικάζουν «στάσεις».

Παράδειγμα: Η αλβανική μειονότητα στην Ελλάδα έχει περιβληθεί από μέρος της κοινής γνώμης με χαρακτηρισμούς όπως «κλέφτης», «αλβανική μαφία» κ.ά. Αυτοί οι χαρακτηρισμοί ενδεχομέ-

νως να συνοδεύουν (ή να αισθάνεται έτσι) μια οικογένεια αυτής της εθνικότητας και να εμπεριέχονται στην κοινωνική της αυτο-εικόνα. Οι στερεοτυπικές αυτές ιδέες πρέπει να συζητούνται πόσο επηρεάζουν την οικογένεια στη δημιουργία πλέγματος κοινωνικών σχέσεων με την ευρύτερη κοινότητα.

5. Η γλωσσική επάρκεια. Η σημασία της γλώσσας για την κοινωνικοποίηση και την κοινωνική ένταξη του ατόμου/οικογένειας είναι προφανής. Η ανάπτυξη κοινωνικού δικτύου απαιτεί ικανότητα επικοινωνίας και έκφρασης. Η ίδια η γλώσσα όμως εκφράζει και συνακολουθείται από κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία, δηλωτικά μιας ταυτότητας. Η μητρική γλώσσα παίζει ρόλο κοινωνικό και συναισθηματικό σε αντιπαράθεση με την γλώσσα της χώρας υποδοχής που ικανοποιεί κυρίως εργασιακές ανάγκες και επιτρέπει την προσαρμογή στις στοιχειώδεις κοινωνικές ανταλλαγές, έχει δηλαδή λειτουργικό ρόλο¹⁰. Σε ένα διαπολιτιστικό συμβουλευτικό πλαίσιο πρέπει η οικογένεια να έχει την ευκαιρία να εκφραστεί στην γλώσσα της είτε –ιδανικά – με την βοήθεια συγγενούς ή φίλου που θα βοηθά στην επικοινωνία είτε με διερμηνέα. Ο σύμβουλος πρέπει να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στις διαφοροποιήσεις που επιφέρει στη θεραπευτική σχέση η παρουσία αυτού του «τρίτου» παράγοντα, ο οποίος είναι δυνατόν να περιορίζει την εκατέρωθεν κατανόηση. Υπάρχει δηλαδή ο κίνδυνος, αντιμετωπίζοντας αυτή την σύνθεση ως ένα απλό σχήμα «σύμβουλος – μεταφραστής – οικογένεια», να αγνοηθούν πολλές άλλες όψεις στην μεταφραστική διαδικασία, οι οποίες είναι ίσως σπουδαιότητας στην διαντίδραση μεταξύ «αληθινής ζωής» και «γλωσσικής έκφρασης»¹¹.

6. Η σχέση εθνικότητας και κοινωνικής τάξης. Ο παράγων αυτός συνδέεται με την συμμετοχή της μειονοτικής οικογένειας σε μια κοινωνική τάξη που υφίσταται στην κοινωνική διαστρωμάτωση της χώρας υποδοχής. Μειονοτικές οικογένειες που έχουν επιτύχει ένα υψηλό μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο που θα τις έθεταν σε μια ανώτερη κοινωνική τάξη, συνήθως δεν γίνονται αποδεκτές από τα μέλη αυτής της τάξης ισότιμα. Αυτή η διάκριση είναι δυνατόν να προκαλεί σοβαρές παρενέργειες στη θεραπευτική σχέση και να εκφράζεται με δυσπιστία, επιφυλακτικότητα και αμφισβήτηση για τον σύμβουλο.

Παράδειγμα: Οικογένεια από το Ιράν με δύο παιδιά και τέσσερα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα. Η σύζυγος είναι πτυχιούχος πανεπιστημίου και ο σύζυγος απόφοιτος ανώτερης τεχνικής σχολής, έχουν μάθει ελληνικά και εργάζονται σε εταιρία παραγωγής προγραμμάτων P/C. Το εισόδημά τους, τους επιτρέπει να έχουν ικανοποιητικές συνθήκες κατοικίας και Ι.Χ. αυτοκίνητο. Σε ό,τι αφορά τις κοινωνικές τους σχέσεις όμως αντιμετωπίζουν προβλήματα γιατί όπως περιγράφουν αντιλαμβάνονται στη συμπεριφορά των Ελλήνων "συγκατάβαση" και αμφισβήτηση. Αυτή η κατάσταση τους ωθεί στο να αποφεύγουν τελικά τις επαφές με Έλληνες και να περιχαράκωνονται και

10. Κασμάτη Κούλα: *Μετανάστευση - Παλιννόστηση: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*. ΕΚΚΕ 1984 Σ.66-67.

11. Papadopoulos Renos: *Narratives of translating-interpreting with refugeesq The subjugation of individual discourses*. Chapter in the book: **Working with interpreters in mental health**. Rachel Tribe & Hitesh Raval London: Routledge. (in press).

αυτοί στα όρια της εθνικής μειονότητας των Ιρανών. Στη σχέση τους με τον οικογενειακό σύμβουλο είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί και πάντα έτοιμοι να αναγνωρίσουν παρόμοιες συμπεριφορές συγκατάβασης και σε αυτόν. Σε μια προσπάθεια να τον "δοκιμάσουν" του ζητούν να βαπτίσει τα παιδιά τους χριστιανούς. Ο σύμβουλος τους εξηγεί με ειλικρίνεια ότι είναι τιμή του που τον επέλεξαν, αλλά κάτι τέτοιο είναι αντίθετο με την επαγγελματική σχέση που έχουν και θα μπορούσε να γίνει μόνο εάν θα άλλαζαν σύμβουλο.

Ο έλεγχος της προκατάληψης στη θεραπευτική σχέση.

Ο σύμβουλος που εργάζεται με εθνικές μειονότητες θα πρέπει να ανακαλύψει και να «καλλιεργήσει» τις ικανότητες του που συνδέονται με κάθε τρόπο με αυτή την ιδιαίτερη θεραπευτική σχέση. Μερικές τέτοιου τύπου προτάσεις είναι:

1. **Αυτοέλεγχος για στερεοτυπικές σκέψεις και κρίσεις**¹². Ερωτήματα του τύπου «ποια ιδέα έχω στο βάθος για αυτή την εθνότητα;», «τι γνωρίζω πραγματικά για αυτούς;», «θα μπορούσα να έχω φίλους από αυτή την εθνότητα και αν όχι γιατί;», «τι μηνύματα έχω από το κοινωνικό σύνολο για αυτούς;», «πόσο με έχουν επηρεάσει;». Τέτοιου τύπου ερωτήματα αυτοελέγχου βοηθούν τον σύμβουλο στην αυτοσυνειδησία του και στην αναγνώριση στερεοτυπικών ιδεών που πιθανόν να επηρεάσουν την ικανότητά του στη θεραπευτική σχέση.
2. **Ετοιμότητα και ευελιξία για το καινούργιο**. Η συμβουλευτική οικογένειας με εθνικές μειονότητες προσφέρει στον σύμβουλο την μοναδική ευκαιρία να γνωρίσει μέσα από το γραφείο του διαφορετικές κουλτούρες, πολιτισμούς και ανθρώπους που έχουν άλλες συνήθειες. Αυτό είναι το πιο ευχάριστο κομμάτι αυτής της δύσκολης πορείας. Ο σύμβουλος πρέπει να είναι «έτοιμος και διαθέσιμος» για το διαφορετικό, να το προσαρμόσει στη θεραπευτική σχέση και να προσαρμόσει τη θεραπευτική σχέση σε αυτό.

Παράδειγμα: Ζευγάρι από το Ιράν με έξι μήνες παραμονής στην Ελλάδα. Η σχέση με τον σύμβουλο συναντά δυσκολίες κυρίως εξ αιτίας της άρνησης του συζύγου να προσπαθήσει να ενταχθεί εργασιακά, αξιοποιώντας τις υπάρχουσες θέσεις εργασίας που του έχουν προσφερθεί. Το ζευγάρι αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά προβλήματα και οι μεταξύ τους σχέσεις έχουν επιδεινωθεί γιατί η σύζυγος του αποδίδει την ευθύνη και για την προσφυγική τους πορεία αλλά και για την άρνησή του να προσαρμοστεί στην υπάρχουσα πραγματικότητα. Ο σύζυγος στο Ιράν εργαζόταν ως δημοσιογράφος σε τοπική εφημερίδα της πόλης καταγωγής του και ήθελε να εργαστεί μόνο ως δημοσιογράφος σε κάποια αγγλόφωνη εφημερίδα. Από το intake ο σύμβουλος γνώριζε ότι ανήκαν στην θρησκεία του Ζωροαστρισμού¹³ (Οι Ζωροάστρες, θρησκευτική μειονότητα του Ιράν, βρίσκονται

12. Tracey A. Laszloffy, Kenneth V. Hardy: *Uncommon Strategies for a common problem: Addressing Racism in Family Therapy*. Family Process, Vol.39, No1, 2000 p.35-50.

13. Ζωροαστρισμός ή θρησκεία του Ζαρατούστρα. Είναι ιρανική μονοθεϊστική θρησκεία που διαδόθηκε από το 1000 έως το 600 π.Χ. Η βασική αρχή του Ζωροαστρισμού είναι η αντίθεση ανάμεσα στο καλό και το κακό, στο φως και το σκοτάδι και το βασικό του σύμβολο είναι η φωτιά και η λατρεία της. Ο άνθρωπος πρέπει να αποφασίζει με τις πράξεις του για το καλό και το κακό. Ανάλογα με τον τρόπο ζωής του θα πάει στον παράδεισο ή στην κόλαση.

συγκεντρωμένοι στις νότιες πόλεις Yazd και Kirman και αριθμούν περίπου 30.000 άτομα.). Χρησιμοποιώντας αυτή την πληροφορία ζήτησε από το ζευγάρι να του περιγράψουν τον τρόπο ζωής του πιστού αυτής της θρησκείας. Με τον τρόπο αυτό έμαθε την σημασία που έχει για την θρησκεία τους η «θετική σκέψη και πράξη» και η «δράση για το καλό». Με αυτό τον προσανατολισμό προσαρμόσε την λεκτική επικοινωνία με το ζευγάρι στις έννοιες της θετικής ενέργειας των πράξεων και των στάσεων στη ζωή. Ο σύζυγος που είχε μια ιδιαίτερη ευαισθησία στα θρησκευτικά θέματα αν και στην αρχή ήταν επιφυλακτικός, στην πορεία η συνεργασιμότητά του βελτιώθηκε και μάλιστα πρόσφερε στον σύμβουλο αντίγραφο μιας πραγματείας του για τη σημασία του Ζωροαστρισμού στην εξέλιξη του Ιρανικού πολιτισμού.

3. **Καλλιέργεια της επικοινωνιακής του ικανότητας.** Η επικοινωνιακή καλλιέργεια και ευαισθητοποίηση είναι προαπαιτούμενο σε κάθε θεραπευτική επικοινωνία. Στη σχέση με μειονότητες όμως είναι εξαιρετικά σημαντική. Ο σύμβουλος πρέπει να είναι συνεχώς σε επίγνωση «του ορισμού του Άλλου από το Εγώ» (Watzlawick). Η θέση της επικοινωνιακής θεωρίας ότι «το είδος της διαπροσωπικής σχέσης ορίζεται από την αντίληψη της ακολουθίας που προσδιορίζουν οι επικοινωνιακές στιγμές»¹⁴, στη σχέση με τις μειονοτικές οικογένειες βρίσκει απόλυτα την εφαρμογή της. Η ανθρώπινη επικοινωνία συντελείται με αναλογικούς και ψηφιακούς κώδικες, έτσι τα μηνύματα γύρω από το είδος μιας σχέσης μεταβιβάζονται αναλογικά με μεταφορές, αναλογίες και εικόνες, ενώ τα μηνύματα που αφορούν τα περιεχόμενο μεταβιβάζονται με σημεία (νούμερα, γράμματα, σήματα). Σηματοδοτώντας αυτό τον διαχωρισμό διακρίνουμε ότι η επιλεκτική αντίληψη της ακολουθίας των επικοινωνιακών γεγονότων, των επικοινωνιακών στιγμών, επηρεάζει την οπτική γωνία από την οποία οι μετέχοντες βλέπουν τη σχέση τους. Η χρήση των μεταφορών και των αναλογιών –εξ αιτίας της δεδομένης λεκτικής επικοινωνιακής δυσκολίας– αποκτά έτσι ιδιαίτερη σημασία σε αυτή την θεραπευτική σχέση.
4. **Ελαστικός θεραπευτικός ρόλος.** Ο σύμβουλος είναι ένα πρόσωπο που εισβάλλει μέσα στο σύστημα ρόλων και συμπεριφορών της μειονοτικής οικογένειας, ζητώντας να «αλλάξει κάτι», χωρίς να γίνεται συχνά συνειδητό, ότι και μόνη η ύπαρξή του είναι για την οικογένεια μια δύσκολη αλλαγή που σηματοδοτεί σε ένα βαθμό και τη διαδικασία προσαρμογής της στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Η οικογένεια πάλι, μέχρι την στιγμή που μπαίνει στο γραφείο του συμβούλου, έχει μάθει να χρησιμοποιεί άλλες πηγές βοήθειας¹⁵, οι οποίες είναι παρούσες συναισθηματικά στη σχέση με τον σύμβουλο και ακόμα είναι σημείο σύγκρισης μαζί του. Ο σύμβουλος πρέπει όχι μόνο να μάθει ποιες είναι αυτές οι πηγές βοήθειας αλλά και εάν είναι δυνατόν να τις χρησιμοποιήσει στην πορεία συνεργασίας με την οικογένεια¹⁶. Αυτός ο χειρισμός αντανακλά τον σεβασμό του συμβούλου στη διαφορετικότητα της οικογένειας, στο δικό της σύστημα αξιών και στον δικό της κώδικα επικοινωνίας.

14. Watzlawick Paul: *How Real is Real? Confusion, Disinformation, Communication*. New York, Random House, 1976.

15. Doman Lum: *Social Work Practice & People of Color*. California State University, Sacramento. Brooks/Cole Publishing Company Pacific Grove, California, 1992 p.86-87.

16. Cecile Rousseau: *Playing Around with a Story*. Transcultural Psychiatry. Vol.36(4), December 1999, p.447-450.

Παράδειγμα: Οικογένεια από το Ιράκ κουρδικής καταγωγής με 5 παιδιά ηλικίας από 6 – 22 ετών και με δύο χρόνια παραμονής στην Ελλάδα. Προσέρχονται στον οικογενειακό σύμβουλο γιατί ο πατέρας βρίσκεται σε σύγκρουση με τον μεγαλύτερο γιό, ο οποίος θέλει να παντρευτεί –παρά την αντίθετη γνώμη του πατέρα-, μια κοπέλα αλβανικής καταγωγής που βρίσκεται στην Ελλάδα με τον αδελφό της. Είναι και αυτή μουσουλμανικού θρησκειύματος και για να ολοκληρωθεί η διαδικασία του γάμου πρέπει ο υποψήφιος γαμπρός να προσφέρει ένα είδος «προίκα» σε χρήματα στην οικογένεια της νύφης. Στην προσπάθειά του λοιπόν να συγκεντρώσει τα χρήματα, εργάζεται χωρίς να προσφέρει την οικονομική βοήθεια που θα έπρεπε στην οικογένειά του. Οι σχέσεις των δύο ανδρών έχουν γίνει έντονα συγκρουσιακές –συχνά συνοδεύονται και από φυγές του γιού από το σπίτι- και εμπλέκονται πλέον και τα άλλα μέλη της οικογένειας. Για πρώτη φορά έχουν τεθεί και ζητήματα υπακοής και πίστης στην οικογένεια, κάτι που έχει ανησυχήσει ιδιαίτερα και τους δύο γονείς. Ο οικογενειακός σύμβουλος ρωτά την οικογένεια πώς θα αντιμετώπιζε ένα τέτοιο πρόβλημα εάν ήταν στην πατρίδα τους και όλοι συμφωνούν ότι η γνώμη ενός παραδοσιακού τοπικού άρχοντα ή ενός Μουφτί, θα είχε βαρύνουσα σημασία για αυτούς. Με την βοήθεια του διερμηνέα καλείται στην επόμενη συνεδρία ένας άτυπος Μουφτής, (δηλαδή ενώ δεν είναι επίσημα κληρικός, εν τούτοις αναγνωρίζεται από την κοινότητα των συμπατριωτών του ως βαθύς γνώστης του Κορανίου και πιστός μουσουλμάνος), ο οποίος συμμετέχει στη διαδικασία και πραγματικά διευκολύνει πολύ και την οικογένεια αλλά και τον σύμβουλο που ήταν σε αδιέξοδο με αυτή την διαμάχη.

5. Χρήση πρωτότυπων πολιτιστικών εργαλείων. Στην πορεία της σχέσης με την μειονοτική οικογένεια –όπως έχει διαφανεί μέχρι τώρα- πολύ συχνά ανακύπτουν προβλήματα επικοινωνίας στην προσπάθεια μεταβίβασης κάποιου μηνύματος από τον σύμβουλο. Ένας τρόπος διευκόλυνσης αυτής της επικοινωνίας και της μεταβίβασης της πληροφορίας είναι η χρησιμοποίηση πρωτότυπων συνδετικών εργαλείων. Τέτοια μπορεί να είναι διάφορες δοξασίες και παραδόσεις εθνικές, παραμύθια, παροιμίες που συνδέονται με την παράδοση του συγκεκριμένου λαού από τον οποίο προέρχεται η οικογένεια. Χρησιμοποιώντας ένα γνωστό νοηματικό σχήμα, όπως είναι ένας τοπικός μύθος και συνδέοντάς το με στοιχεία της νέας για την οικογένεια πραγματικότητας, διευκολύνεται σημαντικά η μεταβίβαση της πληροφορίας, αλλά και η οικογένεια αισθάνεται τον θεραπευτή περισσότερο οικείο και συνεπώς περισσότερο αξιόπιστο στις κρίσεις του γι' αυτήν. Εκτός από τη διευκόλυνση της επικοινωνίας όμως η αναζήτηση τέτοιων πολιτιστικών στοιχείων καλλιεργεί διαπολιτιστικά και τον σύμβουλο βοηθώντας έτσι στη γενικότερη αποτελεσματικότητά του.

Παράδειγμα: Οικογένεια από το Ιράκ Ασσυριακής καταγωγής, χριστιανικού θρησκειύματος, με δύο παιδιά σχολικής ηλικίας και ένα έτος παραμονής στην Ελλάδα. Και οι δύο γονείς είναι πτυχιούχοι πανεπιστημίου. Η μητέρα δυσκολεύεται πολύ να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του νέου περιβάλλοντος, είναι συνεχώς θλιμμένη, αναφέρει αϋπνίες και τα παιδιά και ο σύζυγος την περιγράφουν ως ευερέθιστη και συνεχώς κουρασμένη. Η ίδια παραπονιέται ότι κανείς δεν την καταλαβαίνει, ότι η ζωή είναι άδικη και η ανισότητα κυριαρχεί, αναφερόμενη στις δυσκολίες της προσφυγικής πορείας και της εγκατάστασης σε μια ξένη χώρα. Επίσης φαίνεται να έχει ανταγωνιστικές σκέ-

ψεις για την σύμβουλο (γυναίκα στην ίδια με αυτήν ηλικία) που βρίσκεται σε «καλύτερη θέση» από την ίδια. Σε μια συνεδρία, όταν η μητέρα αναφέρεται και πάλι με έντονο τρόπο στην κοινωνική αδικία, η σύμβουλος χρησιμοποιεί ένα παλιό παραμύθι του Ιράκ που το είχε διηγηθεί μέλος μιας άλλης οικογένειας. Το περιεχόμενο του παραμυθιού, με πρωταγωνιστές από το ζωικό βασίλειο, αναφέρεται στην κοινωνική ανισότητα και στην έκφρασή της στην καθημερινή ζωή. Η προφανής διαπίστωση ότι η κοινωνική ανισότητα είναι διαχρονική και μέρος της πραγματικότητας, με ένα γνωστικό σχήμα οικείο, βοήθησε στο να αποκολληθεί από την έμμονη σκέψη της αδικίας που αυτοί οι συγκεκριμένοι άνθρωποι υπέστησαν. Ακόμη η χρησιμοποίηση αυτού του παραμυθιού, κατέστησε τον σύμβουλο περισσότερο οικείο και έδειξε ότι γνωρίζει για την παράδοσή τους και μάλιστα την χρησιμοποιεί στη σκέψη του, γεγονός που βελτίωσε τη σχέση τους μαζί του.

6. Ενασχόληση με διαπολιτιστικού περιεχομένου ενδιαφέροντα. Αναμφίβολα, ο καλύτερος τρόπος να προσεγγίσει κανείς την διαφορετικότητα των άλλων πολιτισμών, είναι η τέχνη και η ιστορία του πολιτισμού. Ο σύμβουλος που εργάζεται με εθνικές μειονότητες θα πρέπει να εντάξει στα ενδιαφέροντά του τέτοιου είδους ενασχολήσεις όταν του δίνεται η ευκαιρία να το κάνει. Επίσης η μελέτη λογοτεχνικών έργων αντιπροσωπευτικών της σκέψης και της πολιτιστικής ιστορίας άλλων λαών προσφέρει νέους ορίζοντες, αλλά και εμπλουτίζει την εμπειρία. Η παρακολούθηση τέλος διαπολιτιστικών – καλλιτεχνικών γεγονότων είναι ένας ακόμη τρόπος διαπολιτιστικής ευαισθητοποίησης και καταπολέμησης στερεοτυπικών ιδεών και προκαταλήψεων.

Αντί επιλόγου:

Στη σύγχρονη πλουραλιστική πολυπολιτισμική κοινωνία, η διαφορετικότητα είναι δικαίωμα και η κουλτούρα κάθε ατόμου-οικογένειας-ομάδας-μειονότητας πρέπει να γίνεται σεβαστή, ιδιαίτερα στον ευαίσθητο χώρο της παροχής υπηρεσιών ψυχικής υγείας και κοινωνικής φροντίδας. Η καλλιέργεια της ευαισθησίας στη διαφορετικότητα και η αποφυγή στερεοτυπικών ιδεών, είναι μια συνειδητή προσπάθεια που απαιτεί σκέψη και δράση με συγκεκριμένο προσανατολισμό. Εκτός όμως από την καλύτερη θεραπευτική σχέση, αυτή η προσπάθεια προσφέρει πλούτο ιδεών και συναισθημάτων.

Βιβλιογραφία.

Ελληνική

1. Johnson-Ιωαννίδου Αμαλία: Προκατάληψη. Ποιος, Εγώ; ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Αθήνα 1998.
2. Κασιμάτ Κούλα: Μετανάστευση-Παλινόστηση: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς. ΕΚΚΕ σ. 66-67, 1984.
3. Marisa Zavalloni-Cristiane Louis-Guerin; Επιμ. Α.Β. Ρήγα : Κοινωνική Ταυτότητα και Συνείδηση. Εκδ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ σ. 42-55. 1996.

Αγγλική

1. Allport GM.,Kramer BM: The nature of prejudice, Reading M.A.: Addison-Wesley p.9 1982.
2. Asmore RD: Prejudice: Causes and cures. In B.E. Collins (Eds). Social Psychology: Social Influence, Attitude Change, Group Processes and Prejudice. P.245-339. Reading, MA: Addison-Wesley. 1970.
3. Bhugra D: *Setting up psychiatric services: cultural issues in planning and delivery*. Int. J. Social Psychiatry, 43(1):16-28, Spring 1997.
4. Brantley Thomas, M.D.: *Racism and Its Impact on Psychotherapy*. Am J. Psychiatry 140:12, December 1983.
5. Butts HF: White racism: *its origins, institutions and the implications for professional practice in mental health*. International Journal of Psychiatry 8: 914-928, 1969
6. Casimir G.J., Morrison B.J.: *Rethinking work with "multicultural populations"*. Community Mental Health Journal 29: 547-559.
7. Cecile Rousseau: *Playing Around with a Story*. Transcultural Psychiatry. Vol. 36.36(4), p. 447-450, December 1999.
8. Davis LE, Gelsomino J: *An assessment of practitioner cross-racial experience*. Social Work Jan; 39(1): 116-123, 1994.
9. Doman Lum: Social Work Practice & People of Color. California State University, Sacramento. Brooks/Cole Publising Company Pacific Grove, California p. 86-87. 1992.
10. Erikson EH: The problem of Ego Identity. In M.Stein, A.J.Vidich and D.N. White (Eds) Identity and Anxiety, Glencoe, Free Press, 1963.
11. Falicov C.J.: Cultural perspectives in family therapy. Rockville MD: Aspen Publications. 1983.Garretson D.J.: *Psychological misdiagnosis of African Americans*. Journal of Multicultural Counseling and Development, 21: 119-126. 1993.
12. Goodman J.A.: The Dynamics of Racism in Social Work Practice. Washington DC: National Association of Social Workers. 1973.
13. Gwen J. Broude: Marriage, Family and relationships. A Cross-Cultural Encyclopedia. p.61, ABC-CLIO Oxford, England, 1994.
14. Hardy K.V., Laszloffy T.A.: Deconstructing race in family therapy (pp. 5-34). In R.V. Almeida (Ed) Expansions of feminist family therapy theory through diversity. Binghamton NY: Haworth Press. 1994.
15. Ho Man Keung: Family Therapy with Ethnic Minorities. SAGE Publications 1987.
16. Jones JM: Racism: A cultural analysis of the problem. In J.F. Dovidio 7 S.L. Gaertner (Eds) Prejudice, discrimination and racism, p. 279-314 New York Harcourt Brace Jovanovich 1986.
17. Katz J.H.: *The sociopolitical nature of counseling*. The Counseling Psychologist 13: 615-624, 1985.
18. Lasloffy TA, Hardy KV: *Uncommon strategies for a common problem: addressing racism in family therapy*. Family Process. Vol.39, No 1, 2000.
19. Laurie Jo Moore: *Psychiatric Contributions to Understanding Racism*. Transcultural Psychiatry. Vol.37(2): 147-182 2000.
20. Minrath M: *Breaking the race barrier*. J. Psychosoc. Nurs. Ment. Health Serv. Aug; 23(8): 19-20, 1985.
21. Miranda J: *Introduction to the special section on recruiting and retaining minorities in psychotherapy research*. J Consult. Clin. Psychology. Oct.;64(5):848-850, 1996.

22. Papadopoulos Renos: Narratives of translating-interpreting with refugees. The subjugation of individual discourses. Chapter in the book: Working with inderpreters in mental health. Rachel Tribe & Hitesh Raval London: Routadge. (in press).
23. Proctor EK, Davis LE: *The challenge of racial difference: Skills for clinical practice*. Social Work May;39(3): 314-323, 1994.
24. Snowden LR: *The peculiar successes of community psychology: service delivery to ethnic minorities and the poor*. School of social Welfare, University of California. Am. J. Community Psychol. Oct;15(5):575-586, 1987.
25. Solomon A.: *Clinical diagnosis among diverse populations: A multicultural perpective*. Families in Society, 73:371-377, 1992.
26. Sykes DK: *An approach to working with black youth in cross-cultural therapy*. Clinical Social Work Journal, 15:260-270, 1987.
27. Turner CB, Turner BF: *Who treats minorities?* Cultural Divers. Ment. Health, 2(3): 175-182, 1996.
28. Watzlawick Paul: *How Real is Real? Confusion, Disinformation, Communicatio*. New York, Random House, 1976.